

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Μ. ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

ΑΘΗΝΑ 2011

Το πρότυπο ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων:

Η έρευνα του ζεύγους Milroy στο Μπέλφαστ της Β. Ιρλανδίας

Μελετώντας την ανεπίσημη καθομιλουμένη (*vernacular*) σε τρεις εργατικές συνοικίες του Μπέλφαστ (Β. Ιρλανδία), το ζεύγος των βρετανών κοινωνιογλωσσολόγων James και Lesley Milroy βασίζονται σε μια διαφορετική μέθοδο συστοιχίας γλωσσικών και κοινωνικών μεταβλητών, η οποία χρησιμοποιεί ως ανεξάρτητη κοινωνική μεταβλητή την έννοια των *κοινωνικών δικτύων* (*social networks*). Πρόκειται για αναλυτική κατηγορία που προέρχεται από την κοινωνιολογία και την κοινωνική ανθρωπολογία, ενώ βρήκε επιτυχή και εκτεταμένη εφαρμογή στη μετά τον Labov κοινωνιογλωσσολογία.

Το βασικό πλεονέκτημα της προσέγγισης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι δεν στηρίζεται στη μακροσκοπική έννοια της κοινωνικής τάξης, με τα προβλήματα καθορισμού της, το πρόβλημα της εύρεσης αντιπροσωπευτικού δείγματος για την διερεύνησή της και το πρόβλημα της ερμηνείας της ποικιλίας που εμφανίζεται μέσα στο πλαίσιο της κάθε τάξης. Τα κοινωνικά δίκτυα αναφέρονται στο μικρο-επίπεδο της καθημερινής διεπίδρασης των ατόμων και το πώς αυτό επηρεάζει τη συμπεριφορά τους, γλωσσική και άλλη. Συγχρόνως, θεωρείται ότι προσφέρουν τον ενδιάμεσο κρίκο, ώστε να συνδεθεί ακριβώς το άτομο και οι συγκεκριμένες κοινωνικές του δραστηριότητες με τις μακροδομές της κοινωνίας, μεταξύ των οποίων η κοινωνική τάξη.

Η έννοια των κοινωνικών δικτύων και οι χαρακτηριστικές τους ιδιότητες

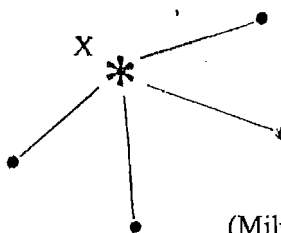
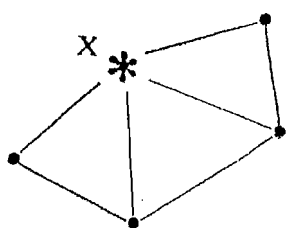
Το πρότυπο ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων ξεκινά από το *άτομο*¹ και θέτει την έμφαση στον αριθμό και τη φύση των σχέσεων (επίσημων και ανεπίσημων) που συνάπτει αυτό με τα άλλα άτομα με τα οποία έρχεται σε επαφή. Το κοινωνικό δίκτυο ενός ατόμου αφορά, με άλλα λόγια, τις στενές και συνεχείς ή επαναλαμβανόμενες διαπροσωπικές σχέσεις στις οποίες εμπλέκεται αυτό στις καθημερινές του δραστηριότητες και οι οποίες μπορεί να μην περιορίζονται απαραίτητως στα όρια της κοινωνικής του τάξης. Θα λέγαμε, ακριβέστερα, ότι ως *κοινωνικό δίκτυο* ορίζεται το

¹ Μιλούμε για *εγωκεντρικότητα* του δικτύου, αλλά προφανώς όχι με την ψυχολογική έννοια. Καλύτερο είναι να χαρακτηρίζουμε τα δίκτυα *ατομοκεντρικά*, το οποίο αποδίδει χωρίς παρανοήσεις την περιγραφικότητα του όρου.

σύνολο των ανθρώπων που συνδέονται και διεπιδρούν με συγκεκριμένους κοινωνικούς δεσμούς, όπως π.χ. συγγένειας, φιλίας, γειτνίασης, εργασίας, ψυχαγωγίας.

Δύο είναι οι κύριες ιδιότητες με βάση τις οποίες διαφοροποιούνται και κατηγοριοποιούνται τα κοινωνικά δίκτυα: (α) η πυκνότητα (*density*) και (β) η πολυπλοκότητα ή πολυνηματότητα (*multiplexity*).

(α) πυκνότητα (*density*)

(Milroy 1980, σ. 20)

Ένα κοινωνικό δίκτυο χαρακτηρίζεται από υψηλή πυκνότητα (*high density*), αν τα μέλη που συνδέονται με το κεντρικό άτομο συνδέονται και μεταξύ τους με συγκεκριμένους δεσμούς, οπότε το ονομάζουμε και κλειστό (π.χ. το κοινωνικό δίκτυο του ατόμου X στο αριστερό μέρος της σελίδας).

Αν, αντίθετα, τα μέλη του δεν συνδέονται όλα μεταξύ τους ή έχουν έμμεσους δεσμούς, το δίκτυο έχει χαμηλή πυκνότητα (*low density*), είναι δηλαδή ανοικτό και, κατά συνέπεια, πιο χαλαρό και αδύναμο (βλ. δίκτυο στο δεξί μέρος της σελίδας).

(β) πολυπλοκότητα ή πολυνηματότητα (*multiplexity*)

Ένα δίκτυο είναι πολύτλοκο ή πολυνήματο (*multiplex*), αν τα μέλη του συνδέονται μεταξύ τους με περισσότερους του ενός δεσμούς: το ένα μέλος π.χ. είναι συγχρόνως συγγενής, γείτονας και συνάδελφος με το άλλο, ενώ παράλληλα έχουν και φιλική σχέση μεταξύ τους (εκτός της συγγενικής), άρα μπορεί να συμμετέχουν σε κοινή ψυχαγωγία κλπ.:

Η αντίθετη περίπτωση, όπου οι δεσμοί μεταξύ των μελών ενός δικτύου είναι κυρίως ενός μόνο τύπου (μονονήματοι, *uniplex*), συνεπάγεται ότι το δίκτυο είναι πιο αδύναμο.

Οι κοινωνικές σχέσεις των μελών ενός δικτύου μπορεί να είναι διαφορετικών τάξεων πάνω σε μια κλίμακα διαβάθμισης της αμεσότητας: τα άτομα τα οποία συναναστρέφεται κάποιος άμεσα και συστηματικά, με συγκεκριμένο τρόπο, καθορίζουν σχέσεις α΄ τάξης (στενή οικογένεια, φίλοι, συνάδελφοι κλπ.). Αυτά με τα οποία σχετίζεται με έμμεση σχέση (π.χ. φίλη φίλου) καθορίζουν σχέσεις β΄ τάξης κ.ο.κ.

Από την επικάλυψη των επιμέρους δικτύων των διαφόρων ατόμων προκύπτει το συνολικό δίκτυο της κοινότητας (επαγωγική συναγωγή). Η έρευνα όμως, γενικότερα, εστιάζει το ενδιαφέρον της πρωτίστως στα *ατομικά* δίκτυα των μελών της κοινότητας, μια που την ενδιαφέρει το μικροεπίπεδο των παρατηρούμενων (πραγματικών) συμπεριφορών και διεπιδράσεων.

Έχει παρατηρηθεί ότι ισχυρά (κλειστά και πολυνήματα) δίκτυα συναντώνται περισσότερο στα δύο άκρα του κοινωνικού φάσματος και λιγότερο στη μεσοαστική τάξη, όπως τουλάχιστον δείχνουν οι μελέτες που έχουν γίνει μέχρι τώρα. Στα μεσαία στρώματα παρατηρείται πολύ μεγαλύτερη κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα, που αποτρέπει τη δημιουργία κλειστών και πολυνήματων σχέσεων. Στα υψηλότερα και τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, αντίθετα, έχουμε πολύ συχνότερα ισχυρά δίκτυα, για άλλους λόγους όμως στην κάθε περίπτωση. Τα ανώτερα στρώματα συναναστρέφονται τους ομοίους τους για να αποκλείσουν το άνοιγμα των δικτύων τους σε χαμηλότερης τάξης άτομα, στα χαμηλότερα στρώματα όμως τα ισχυρά δίκτυα είναι τρόπος επιβίωσης. Οι στενοί και πολυνήματοι δεσμοί εγγυώνται την αλληλεγγύη της ομάδας, την αμοιβαία βοήθεια των μελών της στην αντιμετώπιση των πολλών προβλημάτων, εργασιακών, οικονομικών, υγείας κ.ά., ενώ, σε συμβολικό επίπεδο, ενισχύουν την αίσθηση του ανήκειν και τις αξίες της ομάδας που διαμορφώνουν την ταυτότητά της, συχνότατα σε αντίστιξη με τις αξίες των κυρίαρχων στρωμάτων. Μ' αυτόν τον τρόπο, το όφελος του να ανήκει κανείς σε ισχυρό κοινωνικό δίκτυο είναι πολύ μεγαλύτερο από τους περιορισμούς που αναμένεται ότι επιβάλλει το δίκτυο αυτό στη συμπεριφορά των μελών του, τα οποία οφείλουν να ευθυγραμμίζονται με τις νόρμες του. Να σημειώσουμε εδώ ότι τα κλειστά και πυκνοδομημένα δίκτυα έχουν και ισχυρή *τοπική (territorial)* βάση, στη γειτονιά/συνοικία, η οποία και τους εξασφαλίζει την εύκολη και συχνή επαφή των μελών τους.

Στο πρότυπο ανάλυσης της συμπεριφοράς (γλωσσικής ή άλλης) μέσω των κοινωνικών δικτύων, η σχέση του κάθε ατόμου με το δίκτυο (ισχυρή ή ασθενής)

εκφράζεται με έναν μαθηματικό τύπο που προκύπτει, μέσω αλγορίθμου, από τον αριθμό και το είδος των δεσμών του με τα άλλα μέλη του δικτύου. Αυτοί διερευνώνται κυρίως με ερωτηματολόγια σχετικά με τις συγγενικές σχέσεις, τις φιλίες και τις επαφές του ατόμου, τη συνύπαρξη στον εργασιακό χώρο με τουλάχιστον δυο άλλα άτομα της γειτονιάς, τις δραστηριότητες όπου συμμετέχει το άτομο από κοινού με άλλους π.χ. συγγενείς ή γείτονές του κλπ. Με αυτόν τον τρόπο, υπολογίζεται για κάθε μέλος του δικτύου ο δείκτης ένταξης δικτύου ή Δ.Ε.Δ. (*network strength score*, NSS), ο οποίος μετά συσχετίζεται με τις επιθυμητές μεταβλητές (εδώ με γλωσσικές).

Η έρευνα στο Μπέλφαστ (1975-76)

Ο James και η Lesley Milroy είχαν ως στόχο τους να διερευνήσουν τον συσχετισμό της ισχύος των δικτύων όπου εντάσσονται τα άτομα με την ανεπίσημη καθομιλουμένη (*vernacular*) των εργατικών στρωμάτων του Μπέλφαστ, η οποία αντιτίθεται σε πολλά σημεία της προς την πρότυπη γλώσσα της ευρύτερης κοινότητας.

Το δείγμα του ζεύγους Milroy αποτελέστηκε από τρία κοινωνικά δίκτυα σε τρεις διαφορετικές εργατικές συνοικίες του Μπέλφαστ (η ανεξάρτητη κοινωνική μεταβλητή): στο Ballymacarrett (προτεσταντικό), περιοχή ναυπηγείων, στο Clonard (καθολικό) και στο Hammer (προτεσταντικό), τα δυο τελευταία με παρακμάζουσα τη βιομηχανία λίνου που τα στήριζε. Στις τρεις αυτές συνοικίες της κατώτερης εργατικής τάξης (*lower working class*), οι άσχημες κοινωνικές συνθήκες (ανεργία, ασθένειες, παραβατικότητα, πρόωμος θάνατος κ.ά.) αναγκάζουν τους κατοίκους να αναπτύσσουν δεσμούς έντονης κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ τους, ισχυρά κοινωνικά δίκτυα δηλαδή. Αυτό σημαίνει ότι στις γειτονίες αυτές αναμένεται ιδιαίτερη προσήλωση (*loyalty*) στις διάφορες συμπεριφορικές νόρμες των δικτύων και, κατά συνέπεια, στις γλωσσικές πραγματώσεις της ανεπίσημης καθομιλουμένης του Μπέλφαστ, παρά την έλλειψη εμφανούς κύρους που έχει αυτή στην ευρύτερη κοινότητα.

Οι Milroy ήρθαν σε επαφή με τις ομάδες αυτές ως «φίλοι φίλου/ων» και έτσι απέκτησαν θέση αν όχι ακριβώς εσωτερικού παρατηρητή, οπωσδήποτε όμως όχι εξωτερικού: συνδέθηκαν δηλαδή με τα άτομα των δικτύων με σχέση β' τάξης, συμμετέχοντας στην κοινότητα με υποχρεώσεις και δικαιώματα και αποκτώντας έτσι τη δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης και πολύωρης παραμονής στα σπίτια τους (*συμμετοχική παρατήρηση*). Το αποτέλεσμα ήταν να καταφέρουν αφενός να γνωρίσουν την ακριβή δομή του δικτύου (ποιος σχετίζεται με ποιον και με τι είδους

σχέσεις), αφετέρου να μαγνητοφωνήσουν σε μικρό χρονικό διάστημα μεγάλα τμήματα φυσικής και ανεπιτήδευτης (αυθόρμητης) ομιλίας στην καθομιλουμένη (*vernacular*) του Μπέλφαστ και μάλιστα όχι σε συνήθειες συνεντεύξεις (ο παρατηρητής + 1 πρόσωπο), αλλά κατά ομάδες περισσότερων ατόμων.

Από τα δεδομένα τους, οι ερευνητές ανέλυσαν την ομιλία 46 ατόμων, ανδρών και γυναικών, ως προς 8 μεταβλητές φωνολογικού επιπέδου (οι εξαρτημένες γλωσσικές μεταβλητές), όπως είναι η μεταβλητή (δ) ανάμεσα σε φωνήεντα (βλ. π.χ. *mother, father, brother*), με τιμές αφενός την πραγμάτωσή της (στην ευρύτερη νόρμα), αφετέρου την απαλοιφή της (στην καθομιλουμένη του Μπέλφαστ).

Αποτελέσματα της έρευνας και ερμηνεία των δεδομένων

Το ζεύγος Milroy συσχέτισε τα δεδομένα που προέκυψαν από την ανάλυση των 46 πληροφορητών όχι απευθείας με κοινωνικές μεταβλητές, όπως είχε κάνει π.χ. ο Labov στο New York City, αλλά με τον συγκεκριμένο δείκτη ένταξης δικτύου του κάθε πληροφορητή (Δ.Ε.Δ.), όπως τον είχε υπολογίσει με βάση τις επαφές του.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι ο συσχετισμός ανάμεσα στην ισχύ του δικτύου και τη γλωσσική χρήση είναι σημαντικός. Όσο μεγαλύτερη είναι η ισχύς ενός δικτύου (όσο πυκνότερο είναι και όσο περισσότερα νήματα έχει), τόσο συχνότερη είναι η εμφάνιση των γλωσσικών μεταβλητών που χαρακτηρίζουν το ανεπίσημο ύφος του Μπέλφαστ, των χρήσεων δηλαδή που το συσχετίζουν με την κοινωνική ταυτότητα των ομιλητών των δικτύων. Και αυτό παρά τον στιγματισμό του από την ευρύτερη κοινωνία.

Με άλλα λόγια, όπως σημειώνει η Milroy, ένα πυκνοδομημένο δίκτυο λειτουργεί στα διάφορα επίπεδα (κοινωνικό, γλωσσικό κ.ά.) ως «μηχανισμός ενδυνάμωσης της νόρμας» του (πρβλ. τις ομάδες αφροαμερικανών εφήβων στο Harlem στην έρευνα του Labov, καθώς και την έννοια του *αφανούς/καλυμμένου γοήτρου*). Κατ' επέκταση, και ως μηχανισμός που αντιτίθεται στην όποια γλωσσική αλλαγή.

Πράγματι, όπως έδειξαν οι Milroy με λεπτομερέστατες μελέτες πάνω στο υλικό τους, την αλλαγή στη γλωσσική νόρμα των δικτύων (εδώ στο *vernacular* του Μπέλφαστ) την εισάγουν άτομα που είναι μεν ενταγμένα σε αυτά, έχουν όμως δεσμούς και με άτομα εκτός δικτύου. Αυτά τα άτομα είναι δυνατόν να υιοθετήσουν νεωτεριστικούς τύπους από το ευρύτερο περιβάλλον τους και να τους εισαγάγουν σιγά-σιγά στο δίκτυό τους.

Σύντομη αποτίμηση της έρευνας βάσει κοινωνικών δικτύων

Το βασικότερο συμπέρασμα που προκύπτει από τη κοινωνιογλωσσική έρευνα μέσω των κοινωνικών δικτύων είναι ότι αποδεικνύεται η άμεση επίδραση που φαίνεται να έχουν στη γλωσσική μας συμπεριφορά οι συγκεκριμένοι κυρίως άνθρωποι τους οποίους συναναστρεφόμαστε καθημερινά, ως μέλη ενός ή περισσότερων κοινωνικών δικτύων, ισχυρά ή χαλαρά δομημένων. Η έννοια των κοινωνικών δικτύων προτιμάται από τη Milroy και πολλούς άλλους ερευνητές, επειδή θεωρείται πιο πρόσφορη για την έρευνα γλώσσας και κοινωνίας απ' ό,τι η έννοια της ευρύτερης κοινότητας ή της κοινωνικής τάξης, οι οποίες μπορεί να μη διακρίνονται από ομοιομορφία στη συμπεριφορά των μελών τους και, επίσης, να μη συνιστούν (ψυχολογική) πραγματικότητα για όσους θεωρείται από την έρευνα ότι ανήκουν σ' αυτές. Με άλλα λόγια, είναι, γενικότερα, πολύ δύσκολο να συναγάγουμε την άμεση επίδραση των ευρείας κλίμακας μεταβλητών πάνω μας, όπως της κοινωνικής τάξης, του φύλου, της ηλικίας, της εθνότητας/εθνικότητας κλπ., μια που πρόκειται για αφηρημένες μακροσκοπικές έννοιες, δύσκολα προσπελάσιμες στην έκφασή τους στην καθημερινή ατομική συμπεριφορά.

Το πλεονέκτημα της μεθόδου συστοιχίας γλώσσας και κοινωνικών μεταβλητών μέσω των κοινωνικών δικτύων είναι ότι επιτρέπει λεπτότερες διακρίσεις και ερμηνείες δεδομένων, που δεν επιτρέπουν οι συσχετισμοί σε έρευνες μεγάλης κλίμακας. Έτσι, μπορούμε να αξιοποιήσουμε τη μελέτη της γλώσσας σχετικά μικρών αυτοτελών ομάδων, όπου είναι πιο εύκολο να έχει κανείς πρόσβαση, επιλέγοντας μια ποιοτική και σε βάθος προσέγγιση των δεδομένων (εθνογραφικής φύσης δηλαδή) έναντι μιας ποσοτικής και ευρείας κλίμακας προσέγγισης (συσχετιστικές έρευνες τύπου Labov, κυρίως στη Νέα Υόρκη).

Επιπλέον, μέσω της ενδιάμεσης έννοιας του κοινωνικού δικτύου, ατομικό (μικροσκοπικό) και ευρύτερα κοινωνικό επίπεδο (μακροσκοπικό) συνδέονται λειτουργικά. Η έννοια των κοινωνικών δικτύων συσχετίζει δηλαδή το ατομικό και το κοινωνικό στοιχείο με πιο ευέλικτο τρόπο απ' ό,τι η έννοια της ευρύτερης γλωσσικής κοινότητας, διότι μπορεί να ερμηνεύσει την *ατομική* συμμετοχή και συμπεριφορά μέσα σε μια κοινότητα, μέσω της έμφασης που δίδεται στο μικροεπίπεδο των καθημερινών διαπροσωπικών σχέσεων και της πραγματικότητάς τους.

Από μian άλλη πλευρά βέβαια, η περιορισμένη εμβέλεια κάθε δικτύου δεν επιτρέπει γενικεύσεις στο σύνολο της κοινότητας, πράγμα το οποίο δεν πρέπει να ξεχνιέται ποτέ σε τέτοιου είδους έρευνες. Παράλληλα, δεν πρέπει να ξεχνιέται ότι και

οι μακροσκοπικές κοινωνικές δομές που αναφέραμε παραπάνω, όσο δύσκολα προσπελάσιμες και να είναι, έχουν σαφείς και αισθητές συνέπειες πάνω στα άτομα μιας κοινωνίας. Συνεπώς, ένας συνδυασμός μικροσκοπικών και μακροσκοπικών προσεγγίσεων της συμπεριφοράς (εδώ γλωσσικής) είναι η μόνη εγγύηση για την ολοκληρωμένη και σε βάθος ερμηνεία της.

Βιβλιογραφία

- ΑΡΧΑΚΗΣ Αργύρης & Μαριάννα ΚΟΝΔΥΛΗ 2004: *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Β' έκδοση. Σειρά «Παραδόσεις» 8. Αθήνα: Εκδ. Νήσος. (Α' έκδοση: 2002).
- HOLMES J. 1992: *An Introduction to Sociolinguistics*. London and New York: Longman.
- HUDSON R.A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge: Cambridge University Press.
- MCMAHON A. M. S. 2005: *Ιστορική γλωσσολογία. Η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής*. Ελλην. μετάφρ.: Μ. Μητσάκη, Α. Φλιάτουρας. Επιστ. επιμέλεια: Ιώ Μανωλέσσου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- MESTHRIE Rajend, Joan SWANN, Andrea DEUMERT & William L. LEAP 2000: *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ΜΙΚΡΟΣ Γ. Κ., 2009: *Η ποσοτική ανάλυση της κοινωνιογλωσσολογικής ποικιλίας. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- MILROY L. 1980: *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- ΝΤΑΛΤΑΣ Περικλής 1997: *Κοινωνιογλωσσική Μεταβλητότητα - Θεωρητικά Υποδείγματα και Μεθοδολογία της Έρευνας*. Αθήνα : Εκδ. Επικαιρότητα.
- ROMAINE S. 1994: *Language in Society - An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford University Press.

Έρευνες ως προς τα ελληνικά με βάση τα κοινωνικά δίκτυα:

- ΜΙΚΡΟΣ Γ.Κ. 1999: *Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση φωνολογικών προβλημάτων της Νέας Ελληνικής. Φωνητική ποικιλία του έρρινου συμφώνου*. Αδημοσ. διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Τομέας Γλωσσολογίας Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών.
- PAGONI S. 1993: *Modern Greek phonological variation: a government phonology approach*. Unpublished Ph.D. dissertation. London: UCL, University of London.

- PAPAZACHARIOU D. 1997: *Language variation and the social construction of identity: The sociolinguistic role of intonation among adolescents in Northern Greece*. Unpublished Ph.D thesis. Essex: Department of Language and Linguistics, University of Essex.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ασπασία 1992: Social networks and language choice in a bilingual context. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, Πρακτικά της 13ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 7-9 Μαΐου 1992*. Θεσσαλονίκη, 607-624.